

1. A beszéd mint cselekvés

1. A beszéd alapegysége a **mondat**, mely elsősorban egy (igaz/hamis) állítás közöl, **konstatív** jellegű.

[A mondat jelentése eszerint:

a/ őszinte, kongruens (fedi a kimondottakat)

pl.: *Szeretlek — Gyűlöllek*

ez a kongruencia azonban általában (mindig?) vitatható, kétséges

pl.: *Kérsz még egyet? — Köszönöm, nem —;*

b/ közvetett (ellentétes), pl. szövegfonetikai eszközökkel:

pl. (kedveskedve): *Ki nem állhatlak!]*

2. Egyes mondatoknak azonban egyáltalán nincs is az igaz/hamis dimenzióban tartalmi minőségük. A mondatok másik funkciója ugyanis valamilyen fokon: a megszólalás önmagában cselekvés, ill. cselekvésre készítés (= **performatív** szerep).

AUSTIN (1911—1960, *A tetten ért szavak*), majd SEARLE fogalma: a **beszédtett**, **beszédaktus** („speech-act”). Ennek fokozatai:

1. A beszéddel valójában mindig cselekszünk, minden szöveg kimondása vagy leírása, ill. megértése egyben cselekvés is.
2. A közlés szoros kapcsolatban van egy egyidejű cselekvéssel;
pl.: *Add ide a piszkavasat — Tessék.*
(a beszélő is, a megszólított is részt vesz az interakcióban)
3. A közlés egyik változata: **a beszélő a megszólalással cselekvést hajt végre, azaz csak ezzel hajtja végre.**

Pl.: *Tanár úrnak jelentem...*

Az ülést megnyitom.

Köszönöm.

Ez a szoros értelemben vett „beszédtett”, közvetlen beszédcselekvés (**performatív megnyilatkozás**). AUSTIN szerint ennek osztályai:

- ítékezés (*minősít, értékel, besorol*)
- végrehajtás (*utasít, figyelmeztet, folyamodik*)
- elkötelezés (*megfogad, vágyik valamire*)
- viselkedő nyelvi aktus (*üdvözl, kedvez, bocsánatot kér*)
- bemutatás (*állít, tagad, beszámol*)

A szaktudomány fogalmaival a nyelvi cselekvés összetevői:

1. a megnyilatkozás ténye, a kimondás (**lokúció**)
2. a megnyilatkozás tartalma, a valóság elemeire utalás (**propozíció**)
3. a megnyilatkozás kimondásával végrehajtott cselekvés, a megszólítottal kapcsolatos szándék kifejezése (**illokúció**)
4. a megnyilatkozás kívánt hatása (**perlokúció**)

A beszédtett leggyakoribb fajtái:

kijelentés, kérés (engedélykérés), felszólítás, köszöntés, köszönet, ígéret, fenyegetés

Szaktudományos kategóriákkal:

1. **reprezentatíva** (*vél, felismer, beszámol, megállapít*)
2. **direktíva** (*kér, parancsol, tanácsol*)
3. **komisszíva** (*fegyedet, ígér, megfogad*)
4. **expresszíva** (*szerencsét kíván, részvétet nyilvánít, elnézést kér, megköszön*)

5. **deklaratíva** (*meghatároz, megkeresztel, bűnsnek nyilvánít, hadat üzen*)

[A **konstatív** mondatok másodlagos jelentéseivel, rejtett üzeneteivel a nyelvtudomány a pragmatika szintjén foglalkozik.]

2. Nyelv és gondolkodás

Az **elsődlegesség**: kérdéses

Változatok:

1. **Mentalista** álláspont: a gondolkodás, amely egyetemes (szerkezete is tartalma is).
Az ember gondolkodó lény, a világ megismerésére törekszik.
A nyelvi képesség is általános, közös jellemzőnk.
A nyelv fő szerepe a kommunikáció, nem a megismerés.
DESCARTES: a nyelv a gondolkodásban gyökerezik. A nyelv tartalmilag univerzális, az egyes nyelvek különbsége csupán a szavak hangalakjában van. Lehetséges egy egyetemes nyelv létrehozása.
LOCKE (szenzualista filozófus): az ismeretek forrása az érzékelés. A dolgok jeleiként a tudatban ideákat alkotunk, a szavak ezek jelei.
  2. A **relativista** álláspont: nyelv nélkül nincs fogalmi gondolkodás.
A nyelv egyszersmind strukturálja is a gondolkodást.
Minden nyelvben sajátos világszemlélet rejlik.
  3. **Kölcsönös** a viszony:
HUMBOLDT: a nyelvben nemzeti jelleg (gondolkodásmód) nyilvánul meg.
A nyelv strukturálja a gondolkodást, de a gondolkodás visszahat a nyelvre.
- + WITTGENSTEIN: a nyelv és a gondolkodás közt nem áll fenn viszony.
A nyelvjáték, nyelviség megelőz minden tapasztalatot, érzelmet.
A nyelvet használó: részvevő, alakító.
- + VIGOTSKIJ: a beszéd és a gondolkodás külön utakon fejlődött ki, majd egy ponton találkozott. (Ld.: a gyermek fejlődése: beszéd előtti szakasz, majd gondolkodás nélküli beszédszakasz stb.)

Az emberi beszéd és gondolkodás végső soron mindenképpen kölcsönhatásban áll egymással.

3. A kommunikáció tényezőinek és funkcióinak összefüggése a kifejezésmóddal

A **kommunikáció**: *közlésfolyamat; információk és egyéb mondanivalók kölcsönös átadása.*
Jellemzője még: a szándékosság.

A **tényezők**:
1. beszélő és 2. hallgató (szerepcserékkel)
3. valóság (közös ismeretek)
4. üzenet, a közlemény(ek) tartalma
5. csatorna
6. kód
+ beszédhelyzet és szövegkörnyezet

A **szerepek**:
1. (érzelem-) kifejező
2. felhívó
3. tájékoztató, ábrázoló

4. értelmező
5. kapcsolatépítő
6. poétikai-esztétikai

Kifejezés- vagy közlésmód:

a szöveg elemeinek és jellemzőinek

(pl. szerkezet és szerkesztettség, nézőpont, terjedelem stb.,

valamint a grammatikai, stilisztikai és retorikai eszközöknek),

továbbá *a nem nyelvi*

(hanem írásképi v. szövegfonetikai,

továbbá gesztusnyelvi)

eszközeinek

célszerű (a tárgynak, a kommunikációs célnak, a beszédhelyzetnek megfelelő)

alkalmazása

A beszélő célja, feladata: a minél tökéletesebb (kongruens) közlés.

4. A tömegkommunikáció céljai és nyelvi sajátosságai

A tömegkommunikáció: sajtó, média;

a széles körű nyilvánosság számára információk, gondolatok, alkotások közzé tétele.

Kommunikációs célok: 1. tájékoztatás
2. felhívás, befolyásolás, meggyőzés (manipuláció)
+ szórakoztatás, nevelés-oktatás stb.

Közeg szerint: írott, nyomtatott (sajtó, újság, periodika)
elektronikus (telefonhírmondó, rádió, televízió, Internet stb.)

Eszközei: nyelvi / nem nyelvi
(a rádió, a televízió, a plakát, az elektronika stb. lehetőségei szerint)

A kommunikációs kapcsolat: egyirányú és közvetett
(de napjainkban, egyre gyakrabban: kétirányú, bár csak egyéni
válasz lehetőségével)

Színvonal: A/ mértéktartó (ld.: a BBC alapelvei:
tisztesség
függetlenség
megbízhatóság
érzékenység)

B/ bulvársajtó

Szövegtípusok (műfajok):

tájékoztatás: **hír, tudósítás, közvetítés, riport és interjú**
felhívás: **hirdetés, apróhirdetés, reklám**
véleménykifejtés, meggyőzés: **kommentár, jegyzet, glossza, kritika**
+ **számítógépes (interaktív) közlések, vita** stb.

Nyelvi eszközök:

a nyelv szintjei szerint :

(hang) —

szó: a szavak jelentésköre, információ-értéke
stíluselemek: tájékoztató vagy hatáskeltő céllal

szószerkezet
és mondat: a tényközlés vagy a befolyásolás szolgálatában

+ a szöveg: cím?
a szerkezet jellemzői

5. Az ómagyar nyelv jellemzői

A magyar nyelv korszakai:

0. előmagyar kor: nyelvrokonaink körében
I. ősmagyar kor: nyelvemléktelen
szóbeli kultúra (költészet)
rovásírás
II. ómagyar kor: nyelvemlékek, latin nyelv
feudális-keresztény kultúra
szórvány- és szövegemlékek
kéziratok, kódexek
+ a magyar nyelvű írásbeliség fokozatos kialakulása
A Tihanyi apátság alapítólevele
Halotti beszéd és Könyörgés
Ómagyar Mária-siralom
III. közép-magyar kor: 1527—
könyvnyomtatás
1. Biblia-fordítások
2. szótárak, nyelvtanok stb.
IV. újmagyar kor: 1772—
az egységes nemzeti kultúra megszületésétől
irodalmi nyelv és köznyelv; nyelvművelés

Az ómagyar nyelv:

- Hanganyag: MGH: kettőshangzók (csak nyelvjárásokban maradtak fenn)
időtartam?
hangrend, illeszkedés?
nyelvállás: zömmel alsó vagy középső
fejlődés: nyíltabbá válás
*tővéghangzó: már sokszor lekopott
„kétnyíltszótagos” törvény
MSH: nincs még több zár-rés hang
Szókészlet: ősi, ill. idegen eredetű szavak
Nyelvtan: névszóragok:
szófajok: névelő?
névutók?
igenevek?
igekötők?
toldalékok: igeragok (igeidők)
névszóragok
jelzős szerkezetek
mondatszerkezet (ősi a névszói állítmány)
mellérendelés, alárendelés

6. A nyelvújítás eljárásai

Nyelvújítás: avatott nyelvművelők tudatos fejlesztő beavatkozása a nyelv életébe
Mozgalom, a legjelentősebb a KAZINCZY FERENC által vezérelt, a felvilágosodáshoz kapcsolódva

Úttörő (kezdeményező):

APÁCZAI CSERE JÁNOS (XVII. század)

A legjelentősebb ilyen korszakunk (a XVIII-XIX. sz. fordulóján) története:

*1778: BESSENYEI GYÖRGY programja (*Magyarság*)

→nyelvfejlesztő társaságok, pl. Marosvásárhelyen

(pl. 1793: Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság)

vándorszínészet

magyar nyelvű sajtó

Széphalomról: KAZINCZY FERENC levelezése

1811: *Tövisek és virágok* c. epigrammák kötet

1813: *Mondolat* c. gúnyirat (Veszprémből)

1815: *Felelet a Mondolatra* (KÖLCSEY FERENC és SZEMERE PÁL)

1819: Ortologus és neologus nálunk és más nemzeteknél

1830: működik a Magyar Tudós Társaság

További nyelvújító tevékenységek

pl. 1872: *Magyar Nyelvőr*

Fő területe: a szókincs (a XIX. század elején kb. 10 000 szó)

szóalkotás (pl. idegen szavak helyettesítésére)

stílusjavítás

+ a nyelvtan: a nyelvi norma rögzítése

(1842: AKH szabályzat; 1846: AK nyelvtan)

Eredmény: a nyelvi sztenderd kialakítása

nyelvművelő centrum, intézmények létesülése (1825: MTT)

a helyesírási szabályok születése (pl. az ypszilon-jott vita után)

Eljárásai:

kölcsönzés

idegen nyelvből, átalakítva

anyag (*matéria)

pincér (*Kellner)

a régi magyar nyelvből

bakó, rege, aggastyán,

Gyula, Géza, Zoltán, vezekel

rétegnyelvekből, pl. nyelvjárásokból

betyár, bucka, barangol, róna

szóalkotás

szóképzés

szóvég megelevenítése

szóelvonás és csonkítás

szösszerántás

szösszetétel

*huzal, dereng, dühöng,
társalog, nőies, alakít, szájalom,
irodalom (SZEMERE PÁL?)*

csárda → da (mint képző)

kapa (kapál), címe~~r~~, percene~~t~~

gyár~~t~~, romlí~~k~~

rovar, higany, könnyelmű

búskomor, vérszegény,

pénztár, szemüveg

7. A nyelvújítás napjainkban

A magyar nyelvújítás **előtörténetének** vázlata

1. előzmények a reneszánsz korban	nyelvtan- és szótárírók, <i>Biblia</i> -fordítók, nyomdászok
2. cél: államnyelvvé emelés	HERDER, II. József, 1844
3. a nyelvújítás kibontakozása:	BESSENYEI György, ill. a program megvalósulása (ld.: nyelvújítás) <i>Magyar Nyelvőr</i> (1872)

Az önállósult nyelvújítás

4. a XX. században: ortológia (purizmus) — neológia
5. mozgalom a szép magyar kiejtésért (KODÁLY ZOLTÁN, PÉCHY BLANKA)
6. beszédtechnika: MONTÁGH IMRE
7. nyelvújító mozgalmak, tevékenységek
(vezető személyiségek: LŐRINCZE LAJOS, GRÉTSY LÁSZLÓ, BALÁZS GÉZA)
a nyelvtények elfogadása jegyében:
emberközpontú
toleráns
pozitív
ismeretterjesztő
8. rádió- és tévéműsorok, újságrovatok, versenyek, rendezvények
9. nyelvtanítás a „kompetenciák” fejlesztése jegyében

A mai nyelvújítás stratégiája:

A/ a nyelv terén:

1. az új fejlemény, nyelvszokás észlelése
2. vizsgálat: szükséges-e? beleillik-e?
3. állásfoglalás, ajánlás

B/ a beszélő tekintetében:

4. ismeretterjesztés („a nyelv” ismerete)
5. a nyelvérzék fejlesztése
6. az igényesség felkeltése, erősítése

8. A mai magyar nyelv változatai

A **nyelvrétegek** (nyelvváltozatok) *társadalmi és területi tagozódás alapján*:
(Stílusréteg: egy-egy nyelvváltozatra épülő sajátos kifejezésmód)

A **változatok**:

1. Az origóban: **köznyelv** („sztenderd”)

irodalmi nyelv	++
művelt köznyelv	+
köznyelv	O
szleng	—

2. Társadalmi csoportok nyelvváltozatai, **csoportnyelvek** („szociolektusok”)

szaknyelvek
zsargon
korosztályok nyelve
diáknyelv
hobbinyelvek, rétegnyelvek stb.

3. **Tájnyelvek** („dialektusok”):

nyugati, dunántúli, déli,
palóc, északkeleti, tiszai, mezőségi,
székely, csángó

+ családi-familiáris és egyéni nyelv

+ a magyar nyelv a határokon túl

A **nyelvrétegek vizsgálatának szempontjai**:

hanganyag

magánhangzók, mássalhangzók

szókincs

sajátos szavak (pl. tájszó, terminus technicus)

nyelvtan

toldalékok, szó szerkezetek, mondatfajták

9. A magyar nyelv a határainkon túl

Magyarországon: 10 000 000

A magyart beszélők száma a határon kívül

(kisebbségi létben, pl. az államhatár változása miatt; ILLYÉS GYULA: „ötágú síp”):

Románia: 1 500 000

Szlovákia: 520 000

Csehország: 20 000

délszláv: 320 000

Ukrajna: 170 000

Ausztria: 40 000

össz: 3 550 000+

+ másutt?

Távlat: asszimiláció / egymás mellett élés
(szórványban vagy regionális elkülönüléssel)
fordulópont pl.: a vegyes házasság

Optimális cél: a magyarnyelvűség megmaradása
Kapcsolat az anyaországgal (azaz: a szülőhelyen maradás)

Jog: az egyenlőség kívánalma (milyen területeken, fokon lehetséges?):

1. közelet, közigazgatás
2. iskola (bölcsődétől egyetemig)
3. kulturális élet: sajtó, könyvkiadás, színház stb.

Egy lehetséges forma: kulturális autonómia (pl. Szerbiában, a Vajdaságban)

Nyelvi jelenség:

„kétnyelvűség”: az államnyelv és a kisebbségi nyelv kapcsolata
aktív? passzív?
beszéd? írás? olvasás?

Egymásra hatások, keveredések:

- *interferencia*, nyelvkeverés (pl. idegen szókinccs hatása)
- tudatos kölcsönzés (pl. BETHLEN ISTVÁN a latinból a XVIII. sz. elején)
- váltogatás, váltott használat (egy szövegen belül is)

10. A magyar nyelv magánhangzói

A hang (a fonéma): *a nyelv legkisebb jelalkotó, jelentéseket megkülönböztető eleme*

A magyar **ábécé**: 39 hang, 40 betű (az idegen szavakban: + 4 betű)

A betűrendbe sorolás: HSZ 14—16.

A hangképző szervek: tüdő, légcső, gégefő (hangszalagokkal)
garatüreg és ínyvitorla
szájüreg (nyelv, ajkak, felső fogsor, szápadlás)
orrüreg

A magyar nyelv beszédhangjai:

I. mássalhangzók

II. **magánhangzók:** *a tüdőből kiáramló zöngésedett levegő a szájüregben nem „ütközik akadályba” (nem találkozik jelentős akadállyal)*

Jellemzők: 1-2. a nyelv vízszintes és függőleges helyzete:

1. „mély” (hátral képzett) és „magas” (elől képzett);

2. felső, középső és alsó nyelvállású

3. ajakműködés: -kerekítéses és -réses

4. időtartam: hosszú és rövid

	magas / elől képzett		mély / hátral képzett	
	ajakrés	ajakker.	ajakker.	ajakrés
felső	<i>í</i> <i>i</i>	<i>ű</i> <i>ü</i>	<i>ú</i> <i>u</i>	
középső	<i>é</i>	<i>ő</i> <i>ö</i>	<i>ó</i> <i>o</i>	
alsó	<i>e</i> <i>æ</i>		<i>a</i>	<i>á</i>

11. A szófajok rendszere a magyar nyelvben

A **szófaj**: a szavak kategóriája   jelentés,
mondatbeli szerep, bővíthetőség
és alaki (grammatikai) viselkedés
alapján

A szófajok rendszere és meghatározásuk:

I. ALAPSZÓFAJOK (fogalomszók):

1. **ige**: cselekvést, történést, létezést, állapotot (állapotváltozást, állapotban létet)
jelentő szó

az igealak egyéb jelentéstartalmai:

irányulás (tárgy, határozott v. határozatlan)

mód, idő

szám, személy

2. névszók:

főnév: élőlény, élettelen tárgy vagy fogalom neve

fajtái: tulajdonnév: személy-, állat-, földrajzi, csillag-, intézménynév,

márka, kitüntetés, díj neve és cím

köznév: egyedi, anyag- és gyűjtőnév

melléknév: tulajdonságot jelent

számnév: mennyiséget vagy sorban elfoglalt helyet jelent

fajtái:

	határozott	határozatlan
tő	<i>három</i>	<i>néhány</i>
sor	<i>harmadik</i>	<i>néhányadik</i>
tört	<i>harmad</i>	<i>néhányad</i>
osztó	<i>három-három</i>	—

névmások: névszókat (határozószókat) helyettesítő szavak

		főnévi	melléknévi	számnévi	*határozó(szó)i
egyirányú	személyes	<i>én...</i>			
	birtokos	<i>enyém...</i>			
	visszaható	<i>magam...</i>			
	kölcsönös	<i>egymás</i>			
többsírányú	mutató	<i>ez/az</i>	<i>ilyen/olyan</i>	<i>ennyi/annyi</i>	<i>itt/ott</i>
	kérdő	<i>ki</i>	<i>milyen</i>	<i>mennyi</i>	<i>hol</i>
	vonatkozó	<i>aki</i>	<i>amilyen</i>	<i>amennyi</i>	<i>ahol</i>
	határozatlan	<i>akárki</i>	<i>valamilyen</i>	<i>bármennyi</i>	<i>néhol</i>
	általános	<i>mindenki</i>	<i>mindenféle</i>	<i>minden</i>	<i>mindeni</i>

*Megjegyzés: a **határozó(szó)i névmás** keresztesződő szófaj

+ **határozószók**: szótári alakjukban is körülményt határoznak meg
(fajták: a határozók rendszerében)

*Megjegyzés: a névmási határozószók kereszteződő szófajok

+ **igenevek**: átmeneti szófajok (megőrzik az igei alapjelentést, de főnévi, melléknévi vagy határozószói tulajdonságokat is felvesznek)

fajtáik: **főnévi**
melléknévi

	aktív	passzív
folyamatos	-ó, -ő	
befejezett		-t, -tt
beálló	—	andó, -endő

határozó(szó)i

II. VISZONYSZÓK v. segédszók (félszabad morfémák, álszintagmát alkotnak):

névelő: az utána álló főnév határozottságát (vagy határozatlanságát) jelzi

névutó: az előtte álló főnévvel határozói körülményt jelent

igekötő: módosítja vagy megváltoztatja az ige (igenév) jelentését

segédige: az igeragozásban az összetett igealakok eleme

kötőszó: mondatrészeket v. tagmondatokat kapcsol össze

módosítószó: módosítja a vele kapcsolatos szó (gyakran az állítmány) jelentését; állásfoglalást fejez ki

III. MONDATSZÓK: önmagukban tagolatlan mondatot v. tagmondatot alkotnak

indulatszó

valódi indulatszó

hangutánzó: *Durr!*

interakciós mondatzó: *Hé! Sicc! Íme! Nos? Hess! Hajrá!*

felelőszó

12. A hozzárendelő szó szerkezet

A szó szerkezet (szintagma): *szavak nyelvtani és jelentésbeli kapcsolata*

Fajtái: hozzárendelő
alárendelő
mellérendelő

A hozzárendelő szó szerkezet:

tagjai (az állítmány és az alany) kölcsönösen tételezik egymást, a mondat vázát adják

Az állítmány: szófaja szerint:

igei (létigei)
névszói, névszói-igei (összetett)
a mondatban: puszta v. szerkezetes (= bővítményekkel)

Az alany: szófaja:

főnév, más névszó, főn. igenév
logika szerint:
határozott, határozatlan vagy általános
a mondatban: puszta v. szerkezetes (bővítményekkel)
+ alanytalan mondat
+ tapadásos alany

Az alany és az állítmány egyeztetése:

a szó szerkezet-tagok kapcsolatának jelölése számban, személyben

1. alaki

egyes számú, 3. személyű, személyeket jelölő alanyok:

Juli és Mari megbeszélnek

eltérő személyű alanyok: az állítmány többes számban, a kisebb személyben:

te és mi egyetértünk

eltérő számú (nem élőlény) alanyok: **közelségi** egyeztetés:

a könyv és a füzetek itt vannak

a könyvek és a füzet itt van

2. értelmi:

többes számú tulajdonnevek egyes számú állítmánnyal:

az Amerikai Egyesült Államok hozzájárul

13. A mondatfonetika

A mondat: *a beszéd egysége, minimális közlemény; a szöveg „láncszeme” (DEME LÁSZLÓ), egy közlésmozzanat kifejezője*

Jellemzői: (önmagában) megszerkesztett, lezárt,
ill. (a szövegbe) beszerkesztett egység;
intonációs egység
(ld. **mondat- és szövegfonetika**)

Osztályozásának szempontjai:

- I. modalitás („a beszélő szándéka”, kommunikációs cél)
- II. szerkezet
- III. logikai minőség

A mondat- és szövegfonetika eszközzrendszere:

- hangerő, hangsúly (4 fő fokozat)
- hangmagasság, hanglejtés (beszéddallam)
- kötés
- szünet
- + hangszín
- + beszédsebesség

Szakasz v. ütem:

a mondat fonetikai egysége, amely a hangsúlyos szóval kezdődik, és a következő hangsúlyos szóig tart

Hangsúlyozás (a többi eszközzel együtt): értelmi v. érzelmi **kiemelés**

A mondat általános hangsúlyozási alapszabályai:

1. *A mondat fő részei, a logikai alany és az állítmány hangsúlyosak*
2. *Általában hangsúlyos: a kérdő névmás, a tagadószó a tagadó és kérdő határozószó, a mondat értékű indulatszó*
3. *A jelzős szerkezetben a hangsúlyt a jelző kapja; a teljes tulajdonnévből a hangsúlyt a vezetéknev kapja*
4. *A mellérendelt szavak azonosan hangsúlyozandók*

Nyomaték: főhangsúly, kiemelkedő („kétvonalas”) hangsúly

Mondattípusok: nyomatékos
nyomatéktalan

Nyomatéktalan mondatban az alapszórend:

$\boxed{A + B\ddot{v}. + \dot{A}}$ vagy $\boxed{A + \dot{A} + B\ddot{v}.}$

és az állítmány (ha igekötős ige) egyenes szórendű

Nyomatékos mondatban:

A/ ha az állítmány főhangsúlyos:

az állítmány egyenes szórendben ált. a mondat elején van

B/ ha más mondatrész a főhangsúlyos:
az adott mondatrész közvetlenül a fordított szórendű állítmány
előtt áll

A **mondat hanglejtésének** fő változatai:

ereszkedő, eső-ereszkedő

eső

emelkedő-eső

14. A szöveg értelmezése

A **szöveg**: *nyelvi formába öntött közlemény; teljes értékű közlés; megszerkesztett, lezárt beszédegység*

Rendszerint több (beszerkesztett) mondatból, ill. nagyobb beszédegységből áll

Fő (szerkezeti) követelményei:

- tagolás, egység, arányosság
- haladás és folyamatosság (linearitás)

Jellemzői (a kommunikáció meghatározó tényezői, körülményei):

- beszélő, hallgató (szerepcsere a szövegen belül lehetséges)
- tárgy, téma, közlendő
- cél (3 + 3 kommunikációs funkció), hatás
- közlésmód:
  - közeg: szó / írás
  - beszédhelyzet, szövegösszefüggés
  - terjedelem
  - nézőpont
  - szerkesztettség, összekapcsoltság:
  - stílus (-eszközök: nyelvi / nem nyelvi)

Mindezek alapján elkülöníthető: a szövegtípus (sajátos közlésfajta)

A **cím** (mint kulcselem) szerepei:

1. információ (a tárgyról, a témáról, a hősről, a hangnemről stb.)
2. hatás keltése (az érdeklődés felkeltése, növelése)

A szöveg értelmezésének folyamata:

1. alapkérdések: miről, ki, kinek, milyen célból szól?
(a kommunikáció tényezői és szerepei az adott szövegben);
kulcsszó (fókusz), témahálózat
- 2-3. további (elemző) szempontok:
  - szerkezet, haladás és tagolás
  - stílus-eszközök, közlés- és kifejezésmód (a szövegtípusnak megfelelően)
4. összegezés, értékelés

15. A szöveg szerkezete

A **szöveg**: *nyelvi formába öntött közlemény; teljes értékű közlés; megszerkesztett, lezárt beszédegység*

Rendszerint több (beszerkesztett) mondatból, ill. nagyobb beszédegységből áll

Fő (szerkezeti) követelményei:

tagolás, egység, arányosság

haladás és **folyamatosság** (= linearitás)

Szervező mag: központi (fókuszban álló) fogalom, vezérszó, gondolat

A fő követelményekről:

tagolás: makroszerkezet:
I-II-III. (kezdés, középrész, lezárás)
aktuális tagolás:
téma + réma

egység: szövegösszetartás
a/ konnexitás (grammatikai kapcsoltság)
b/ kohézió (jelentésbeli)
c/ koherencia (pragmatikai célszerűség)

haladás:

főirány: az ismerttől az ismeretlen felé
alaptípus: „információs görbe” (tetőpont képzéssel)
fejlesztési típusok: lineáris
2 vagy több ágú
visszatérés (keret)

alapelemek szerint:

1. **idő**beli (kronologikus, lineáris)
a cselekményes művek alaptípusa
2. **tér**beli
a leíró szövegeké
3. **logikai**
az érvelő-meggyőző szövegekben

16. A leíró szövegek

A szöveg: *nyelvi formába öntött közlemény; teljes értékű közlés;
megerkesztett, lezárt beszédegység*

Rendszerint több (beszerkesztett) mondatból, ill. nagyobb beszédegységből áll

A szövegtípus

Fajták az osztályozás fő szempontjai alapján:

<i>közeg</i> (létforma):	szóbeli írásbeli
<i>irány</i> (az aktív szereplők száma):	egyirányú kétirányú
<i>a kommunikáció színtere:</i>	magánéleti közéleti (tudományos élet, sport, vallás, iskola stb.)

<i>a kommunikációs cél:</i>	tájékoztató kifejező felhívó stb.
-----------------------------	--

<i>alapeljárás:</i>	elbeszélő leíró érvelő-meggyőző
<i>szerkezeti alapelv:</i>	időbeli térbeli logikai

<i>szövegalkotási mód és szabályosság:</i>	spontán és tervezett szabad és normatív (normakövető)
--	--

+ SZÉPIRODALMI NYELV: mindegyik fölött állhat, mindegyikből meríthet

A szövegtípusok rendszere:

I. elbeszélő szövegek

II. leíró szövegek:

leírás: tájleírás (*szépirodalmi is*)
személyleírás, jellemzés (*szépirodalom: jellemkép*)
meghatározás, definíció
lexikon-szócikk
ismeretterjesztő szöveg (pl. tankönyvszöveg)

III. érvelő-meggyőző szövegek

+ Egyéb (gyakorlati) szövegtípusok:

II. leíró szövegek:

Leírás: *szemléletes bemutatás a tulajdonságok, jellemző jegyek felsorolásával*
Tárgya: személy, tárgy, műalkotás, jelenség stb.

Cél: tájékoztatás
Jellemzői: objektivitás (de szubjektív elemek is színezhetik)
szemléletesség
térbeli (v. logikai) haladási irány
szóhasználat: névszói
Szerkezeti alaptípus: 1. a tárgy megjelölése, általános bemutatása
(meghatározás, be- és elhatárolás)
2. részletezés (irány követésével)
3. összegezés + szerep, felhasználás

Meghatározás: *a jelentés megfogalmazása; a fogalom elhatárolása a többi fogalomtól osztályba sorolással és az egyedi jegyek megadásával*

Részei: osztály (genus proximum)
sajátosság (differentia specifica)

Formája: egész mondat
tömörített definíció: az összetett szó
a legegyszerűbb: szinonima

Hibák: tautológia
lényegtelen, esetleges információ (a lényeges helyett)

Szócikk: *lexikonban, szótárban az egy szóhoz fűzött magyarázatok és információk rendezett összessége*

Pl. MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR:

1. szófaj
2. használati kör (nyelvi változat)
3. stílusminőség
4. JELENTÉSEK (sorszámmal)
5. a szó eredete

Ismeretterjesztő szöveg

17. A vita

A **vita**: személyek közti szellemi küzdelem valamely kérdés eldöntésére,
érvek és ellenérvek ütköztetésével

Az érvelés: a meggyőző szövegtípusok alapjárása,
az állítás-tétel alátámasztása, bizonyítása
(ellentéte: a puszta vélemény)

Érv: a/ alátámasztó elem, bizonyíték
(közismert tény, törvény, szakvélemény, statisztikai adat, konkrét példák,
közvélemény stb.)
b/ a bizonyíték, valamint a tétel közti ok-okozati összefüggést feltáró (a tétel igazáig
mutató) fejtegetés

A kulturált vita jellemzői:

a cél: a közösen elfogadható igazság megkeresése
az érvelés: logikus, lényegre irányuló, őszinte, rugalmas
a vitapartner tisztelete
a tabutémák kerülése (az integritást sértő felvetések mellőzése)

Gyakori hibák:

a tétel homályossága
más-más definíciók alkalmazása
a vizsgálat körülményeinek meghatározatlansága
elbeszélés egymás mellett (a saját igazság ismétlése, cáfolás nélkül)
csúsztatás (félrevezetés a szó másik jelentésére váltással)
személyeskedés

A vita gyakori színterei:

közélet, politika
magánélet
szépirodalom: dráma

18. A szóközi beszéd ma

A **nyilvános beszéd**: kisebb-nagyobb hallgatóság előtt, közérdekű témáról
Retorika: szónoklástan, ékesszólás; a nyilvános beszéd elmélete és gyakorlati tudnivalóinak összessége

Kommunikációs cél: meggyőzés
felszólítás   tevékenység végzésére
vélemény, viselkedés, hozzáállás (attitűd) változtatására

Elemek: értelmi + érzelmi hatás
leírás, elemzés, érvelés
a/ egyoldalú érvelés
b/ kétoldalú (az ellentétel cáfolata is)

Fő típusai:

Ókor: tanácskozó,
törvényszéki
bemutató beszéd
Napjainkban: közéleti-politikai beszéd
ünnepi beszéd
szakmai előadás, felszólalás

Jellemzői:

Közeg: élőszó (felolvasással?)
Előadásmód: élethűség, képek, személyesség
(a stílus és a szerkezet tudatos kialakítása)
Nyelvi szint (szóhasználat és mondatépítés):
igazodás; középút a mondanivaló és a közönség között
Szerkezet: érdeklődés, figyelem felkeltése és fenntartása
újszerűség
ellentétpár, kérdés, ismétlések (a bevésésre is)
sorrend („széli hatás”)
az elemek optimális száma: kb. 5
de a 3-as lista = a teljesség képzete

Felépítés: I. Bevezetés
a kommunikációs helyzet megteremtése:
a beszélő, a hallgatóság és a téma felvezetése; kapcsolataik;
tárgyismertetés, helyzetleírás, meghatározás stb.;
a mondanivaló, állásfoglalás, vélemény stb. előrevetítése
II. Középrész
kifejtés, részletezés;
alátámasztás, bizonyítás, érvelés-cáfolás;
csúcspont
III. Lezárás
összefoglalás, megerősítés
kilépés a szituációból

19. Az alakzatok

A **stílus**: *jellegzetes kifejezésmód, a nyelv sajátos felhasználása*

BUFFON: „A stílus maga az ember”

Eljárásai: a nyelvi elemek kiválasztása és elrendezése

Stíluselem: *többjelentéssel bíró nyelvi eszköz (hang, morféma stb.), ill. annak tulajdonsága*

Stílusérték: *a többjelentés*

Változatai:

állandósult stílusérték: a (szótári) szójelentés része, „kognitív” és „denotatív”

alkalmi („konnotatív”) stílusérték

[A szójelentés rétegei: ld. a **szónál**]

Expresszivitás: kifejezőerő

Stílusárnyalat (hangnem): a beszélő lelkiállapotát, hangulatát érzékeltető kifejezésmód

Stílusosság: a konkrét kommunikáció minden tényezőjéhez, céljához és követelményéhez illő kifejezésmód

Stílusesszközök:

I. **ALAKZATOK** (szó-, hang-, mondat-): *szerkezeti stílusesszközök*

1. ismétlés, töismétlés (figura etimologica), anafora

halmozás, felsorolás

fokozás

párhuzam

ellentét, paradoxon, oxymoron

kiazmus

2. kihagyás

hiány

késleltetés

3. felcserélés, szokatlan szórend (inverzió)

II. **KÉPEK**: *a szemléletesség eszközei*

Az expresszivitás növelésének eszközei:

1. szófajok túlsúlya (igei v. névszói stílus)

2. nagyítás, túlzás — kicsinyítés, enyhítés

3. hangnem: pátosz — gúny, irónia

4. a szöveghangzás (íraskép) felhasználása

20. A képszerűség eszközei

A **stílus**: *jellegzetes kifejezésmód, a nyelv sajátos felhasználása*

BUFFON: „A stílus maga az ember”

Eljárásai: a nyelvi elemek kiválasztása és elrendezése

Stíluselem: *többjelentéssel bíró nyelvi eszköz (hang, morféma stb.), ill. annak tulajdonsága*

Stílusérték: *a többjelentés*

Változatai:

állandósult stílusérték: a (szótári) szójelentés része, „kognitív” és „denotatív”

alkalmi („konnotatív”) stílusérték

[A szójelentés rétegei: ld. a **szónál**]

Expresszivitás: kifejezőerő

Stílusárnyalat (hangnem): a beszélő lelkiállapotát, hangulatát érzékeltető kifejezésmód

Stílusosság: a konkrét kommunikáció minden tényezőjéhez, céljához és követelményéhez illő kifejezésmód

Stíluszeszközök:

I. ALAKZATOK (szó-, hang-, mondat-): *szerkezeti stíluszeszközök ismétlés stb.*

II. **KÉPEK**: *a szemléletesség eszközei*

elemi szóképek:

metafora: *névátvitel hasonlóság alapján*

szófaja; szerkezete (teljes v. hiányos)

megszemélyesítés

metonímia: *névátvitel érintkezés alapján*

szinekdoché: *rész-egész vagy nem-faj felcserélése*

allegória mint szóképek: *elvont fogalom megszemélyesítése*

szimbólum: *elvont fogalom érzéki jele*

szinesztézia: *érzékek társítása*

hasonlat: *két fogalom párhuzama közös jegy alapján, kötőszavas grammatikai szerkezetben*

allegória mint képrendszer

körülírás

eufemizmus

evokáció (*megidézés*), allúzió (*rájátszás*)

Az expresszivitás növelésének eszközei:

1. szófajok túlsúlya (igei v. névszói stílus)
2. nagyítás, túlzás — kicsinyítés, enyhítés
3. hangnem: pátosz — gúny, irónia
4. a szöveghangzás (íráskép) felhasználása